

Jörg Glombowski

Marx en Keynes

Krisistheorie en 'alternatieve economische politiek'*

1 Inleiding en overzicht

Karl Marx overleed in maart 1883. Had hij maar drie maanden langer geleefd, dan had hij de korte reis van Londen naar Cambridge kunnen maken, om de ouders van John Maynard Keynes met de geboorte van hun veelbelovende zoon te feliciteren. Naar aanleiding van deze jubilea zullen in 1983 ongetwijfeld een aantal publikaties verschijnen, konferenties worden gehouden en ceremoniële bijeenkomsten plaatsvinden. Ik ga de kans van deze voordracht waarnemen, om – weliswaar iets vervroegd – een eigen bijdrage aan de te verwachten gebeurtenissen te leveren.

Dit is echter niet de enige motivatie voor de keuze van mijn thema. Sinds Keynes' *General Theory* in 1936 verscheen, is er tot aan de dag van vandaag buitengewoon veel over de relatie tussen hem en Marx gepubliceerd. Het waarom van deze belangstelling blijkt misschien zonder nadere toelichting uit een statement van L.J. Zimmerman, die de relatie als volgt kenschetst: "... terwijl èn Keynes èn Marx beiden onderzochten, waarom het kapitalistische systeem niet zonder crises functioneren kon, ja, zelfs naar een ineenstorting tenderde, bewees Marx tevens, dat het niet functioneren kon, terwijl Keynes de condities, waaronder een evenwicht mogelijk was, opstelde".¹

Ondanks de grote hoeveelheid literatuur ben ik van mening, dat de relatie tussen Marx en Keynes tot op heden uitputtend noch bevredigend behandeld is. Deze omstandigheid rechtvaardigt mijns inziens een hernieuwde poging tot analyse.

9

---

* Tekst van de rede die uitgesproken werd bij de aanvaarding van het hoogleraarschap in de algemene economie, met name politieke economie en maatschappelijke orde, aan de Katholieke Hogeschool Tilburg, 23 april 1982.
De vertaling van in de tekst

opgenomen citaten komt voor verantwoordelijkheid van de redactie.

1. Zie Zimmerman, L.J., *Geschiedenis van het economisch denken*, zevende ongewijzigde druk, Den Haag 1966, p. 114.

Voorts zijn er nog redenen aan te wijzen, om de verhouding tussen de marxistische en de keynesiaanse economie met betrekking tot de crisisbestrijding aan de orde te stellen. Sinds het midden van de jaren zeventig zijn in sommige Westeuropese landen – waaronder Nederland – linkse alternatieven voor de toonaangevende politiek van bezuinigingen geformuleerd.² De theoretische grondslag van deze alternatieven wordt vaak als een mengsel van marxistische en keynesiaanse elementen beschouwd. We kunnen ons afvragen, in hoeverre deze karakterisering de lading dekt, respectievelijk wat een marxistische opstelling ten opzichte van de crisisbestrijding zou moeten inhouden.

Om de aangeduide motivaties in één inleiding aan de orde te kunnen stellen, heb ik als thema gekozen *Marx en Keynes: krisistheorie en 'alternatieve economische politiek'*.

Ik begin met de vraag, in hoeverre er überhaupt een krisistheorie van Marx dan wel van Keynes geacht kan worden te bestaan. Vervolgens ga ik in op methodische problemen die er rijzen bij het maken van een vergelijking en op het vraagstuk van de principiële overeenkomsten c.q. tegenstellingen van de marxistische en de keynesiaanse theorievorming.

Dit wordt later gekoncretiseerd door na te gaan, of verschillende versies van de marxistische krisistheorie geïntegreerd zouden kunnen worden in een keynesiaans kader. Tenslotte zal het theoretische karakter van de alternatieve economische programma's, waarvan boven sprake was, nader worden bekeken. Mijn betoog zal – ook met 't oog op de beschikbare ruimte – vrij abstract blijven en zich vooral op theoretische kwesties richten.

2 Bestaan er überhaupt krisistheorieën van Marx en Keynes?

Het is zeker niet a priori onverstandig, aan het bestaan van een krisistheorie bij Marx dan wel bij Keynes te twijfelen. In *Het Kapitaal* en andere geschriften van Marx vindt men weliswaar een groot aantal fragmentarische passages en opmerkingen over de crisis,³ maar geen gesystematiseerd algemeen theoretisch betoog over dit onderwerp. Niettemin zou men via zorgvuldige interpretatie van de relevante teksten alsnog tot een rekonstruktie van 'zijn' krisistheorie kunnen komen.⁴ Gezien het brede sprektuum van reeds bestaande interpretaties en hun

---

2. Voor de relevante publikaties zie noten 50 t/m 54.

3. Deze zijn in de vorm van een lexikon bijeen gebracht. Zie Kuruma,

S. (ed.), *Marx-Lexikon zur Politischen Ökonomie*, deel 6: 'Krise I', deel 7: 'Krise II', Tokyo 1972.

verwevenheid met nieuwe gedachten, lijkt het me echter redelijk, over marxistische krisistheorieën (in het meervoud) in plaats van de krisistheorie van Marx te spreken.

Een soortgelijke situatie doet zich mijns inziens met betrekking tot Keynes voor. Hij stelt aan het begin van het relevante hoofdstuk over de conjunktuurcyclus in zijn *General Theory*: "In de voorgaande hoofdstukken hebben we onzes inziens aangetoond, hoe de omvang van de werkloosheid op een bepaald moment bepaald wordt. Als we het bij het rechte eind hebben, dan volgt daaruit dat onze theorie in staat moet zijn de verschijnselen van de conjunkturgolf te verklaren".⁵ Zijn redenering biedt echter niet meer dan een grove schets en laat belangrijke kwesties in het midden. Analooq aan de marxistische discussie vormen de latere conjunktuurtheoretische bijdragen van Harrod, Kaldor, Hicks, Kalecki en anderen, vergeleken met Keynes' oorspronkelijke gedachten en in hun totaliteit beschouwd, geenszins een coherent geheel.⁶ Het lijkt ook hier gepaster, van keynesiaanse krisistheorieën in plaats van de krisistheorie van Keynes te spreken. Dat ik zojuist alleen namen van keynesianen heb genoemd, van wie de conjunktuurtheoretische bijdragen al lang geleden ter discussie werden gesteld, is trouwens niet toevallig. Mijns inziens moeten de recentere pogingen om keynesiaanse resultaten via modifikaties van algemene evenwichtsmodellen mikro-ekonomisch te onderbouwen, eerder werden beschouwd als neo-walrasiaanse theoriebeoefening.⁷

---

4. Vergelijk bijv. de volgende aanzetten daartoe: Preiser, E., 'Das Wesen der Marxschen Krisentheorie', in: *Wirtschaft und Gesellschaft, Festschrift für Franz Oppenheimer*, Frankfurt a.M. 1924, pp. 249-274; Sweezy, P.M., *The Theory of Capitalist Development*, New York 1942; Freiburghaus, D./Müller, H.P., 'Zur Struktur des Krisenproblems bei Karl Marx', in: *Mehrwert - Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie* Nr. 5, Erlangen 1973; Bader, V.M. e.a., *Krise und Kapitalismus bei Marx*, 2 delen, 1975 (Europäische Verlagsanstalt); Itoh, M., 'The Formation of Marx's Theory of Crisis', in: id., *Value and Crisis*, Londen 1980, pp. 93-118.
5. Zie Keynes, J.M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, The Collected Writings of John Maynard Keynes Vol. VII, Londen/Basingstoke 1973, p. 313.

6. Belangrijke teksten zijn: Harrod, R.F., 'An Essay in Dynamic Theory', in: *Economic Journal* 49/1939, pp. 14-33; id., *Towards a Dynamic Economics*, Londen 1948; Kaldor, N., 'A Model of the Trade Cycle', in: id., *Essays in Economic Stability and Growth*, Londen 1960, pp. 177-192; Hicks, J.R., *A Contribution to the Theory of the Trade Cycle*, Oxford 1950; Kalecki, M., *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970*, Cambridge 1971.

7. Met deze beoordeling volg ik Weintraub, S., *Micro-foundations - The Compatibility of Micro-economics and Macroeconomics*, Cambridge 1979, hoofdstuk 3: 'The 4.827th Reexamination of Keynes' System.' Het meer authentieke 'chapter 12 - Keynesianism' (Weintraub) heeft mijns inziens op

3. Problemen bij vergelijking

Hoe is de relatie tussen twee theoretische stromingen algemeen te kenschetsen? Zonder volledigheid te pretenderen, kunnen we de volgende mogelijkheden onderscheiden:

theorieën kunnen

– elkaar aanvullen

– identiek zijn (maar op verschillende manieren geformuleerd)

– historische ontwikkelingsfasen binnen één geheel van gedachten zijn

– elkaar uitsluiten, maar vreedzaam koëxisteren

– elkaar tegenspreken en in strijd met elkaar gewikkeld zijn.

Aan de hand van de omvangrijke literatuur over de relatie tussen marxistische en keynesiaanse theorie kan men gemakkelijk laten zien, dat deze abstracte mogelijkheden inderdaad voorkomen. Sraffa heeft ooit over Joan Robinson gezegd, dat zij de neiging had, Marx als een minder bekende voorloper van Kalecki – dus van de keynesiaanse theorie – te behandelen. En zij heeft toegegeven, dat dit bon-mot een juiste kern bevatte.⁸ In dezelfde richting wees Alexander toen hij aan zijn artikel *Mr. Marx and Mr. Keynes* een bijbels motto vooraf liet gaan, te weten “Ik ben niet gekomen om te vernietigen, maar om tot wasdom te brengen”.⁹

Voor Natalie Moszkowska echter is Keynes niet de theoretikus die Marx vervolmaakt, maar die, met een psychologiserend taalgebruik, bij Marx reeds aanwezige inzichten herontdekt.¹⁰ Ook bij Zimmerman komt de originaliteit meer aan Marx' kant te liggen, wanneer hij schrijft: “De oudere Keynes heeft met zijn *General Theory* uit het jaar 1936 de basis gelegd voor een geheel nieuwe interpretatie van Marx”.¹¹

konjunktuurtheoretisch gebied geen belangrijke vernieuwende bijdragen voortgebracht.

Uiteraard is met de klassifikatie van de ‘mikro-fundering’-benadering als ‘neo-walrasiaans’ geen negatief oordeel over deze interessante theoretische ontwikkeling geveld. Resteert nog te vermelden, dat er op dit gebied wel auteurs zijn die hun werk expliciet als *niet-walrasiaans* maar als *neo-keynesiaans* kwalificeren, zie bijvoorbeeld Benassy, J.P., ‘Neo-Keynesian Disequilibrium Theory in a Monetary Economy’, in: *Review of Economic Studies* 42/1975, pp. 503-523. Hij verwijst trouwens ook naar Marx als een voorloper van de

moderne onevenwichtstheorie.

8. Zie Robinson, J., *An Essay in Marxian Economics*, 2e ed. Londen 1966, p. vi.

9. Zie Alexander, S.S., ‘Mr. Marx and Mr. Keynes’, in: *Review of Economic Studies* 7/1939-40, pp. 123-135.

10. Zie Moszkowska, N., ‘Das Krisenproblem bei Marx und Keynes’, in: *Schmollers Jahrbuch* 79 II/1959, pp. 665-701.

11. Zie Zimmerman, L.J., *Geschichte der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, 2e dr., Keulen 1961 (vertaling van de derde Nederlandse druk van 1953), pp. 106-107. In latere Nederlandse edities is deze zin geschrapt.

Daarentegen worden alle gemeenschappelijke kenmerken van beide theorieën door de Sovjet-ekonoom Wolodin verworpen. In de hitte van de koude oorlog schold hij Keynes als volgt uit: "Keynes is een vijand van de arbeidersklasse. Zijn hele leven stond in dienst van het monopoliekapitaal (...), (en) was gewijd aan de strijd tegen alles wat revolutionair en vooruitstrevend is"¹²

In recente artikelen komen we pogingen tegen, verschillende niveaus in de vergelijkingen te onderkennen. Peter Kenway bijvoorbeeld sluit aan bij Marx' onderscheiding van "mogelijkheid en werkelijkheid van de crisis" en komt op basis van zijn onderzoek tot de volgende – gedifferentieerde – stelling: "Nu dankzij geavanceerde modellen de betekenis van monetaire injecties en lekken kan worden blootgelegd, blijken Marx en Keynes het op dit punt in de kern van de zaak eens te zijn, en bovendien beiden van mening te verschillen met hun klassieke voorlopers en tijdgenoten. Dit ondanks het feit dat er op de meeste andere punten grote verschillen tussen hen bestaan"¹³

Mijns inziens schieten versimpelende karakteriseringingen van de relatie Marx-Keynes met behulp van sjablonen als 'voorloper', 'interpretator', 'naprater', 'volstrekte inkompatibiliteit' enzovoorts tekort. Dit alleen al, omdat zij veronderstellen, dat de crisis-theorieën van beiden voor eenduidige uitleg vatbaar zijn. Net als Kenway zal ik met het onderkennen van verschillende niveaus werken. Ik hanteer echter andere afbakeningingen die vooral door het bestaan van tegenstrijdige varianten van krisistheorieën binnen de grote stromingen gemotiveerd zijn.

Het bestaan van interne meningsverschillen doet geen afbreuk aan de mogelijkheid een vergelijking op het niveau van marxistische versus burgerlijke economie te trekken. Deze onderscheiding heeft mijns inziens minder betekenis voor de krisistheorie-sec dan voor mogelijke politieke konklusies. Zij komt dan ook pas in de laatste paragraaf aan de orde.

Bestaat daarnaast nog een ander, een 'middenniveau', dat het mogelijk maakt, de krisistheoretische grondslagen van beide stromingen als het ware en bloc te behandelen? Of moeten we meteen maar tot het konkretere niveau van de onderlinge

---

12. Zie Wolodin, W.S., *Keynes – ein Ideologe des Monopolkapitals*, Berlijn 1955 (uit het Russisch), p. 13. Dezelfde strekking heeft de bijdrage van Bljumin, I.G., *Die Krise der modernen bürgerlichen politischen Ökonomie*, Berlijn 1962 (Russisch 1959), paragraaf VII.3. Een recentere

en gematigdere positie vindt men bij Ossadtschaja, I.M., *Von Keynes zur neoklassischen Synthese*, Frankfurt a.M. 1976 (uit het Russisch).

13. Zie Kenway, P., 'Marx, Keynes and the Possibility of Crisis', in: *Cambridge Journal of Economics* 4/1980, p. 36.

vergelijking van alle afzonderlijke varianten overgaan?

4 Vergelijking van de theorieën op het 'middenniveau'

Het lijkt me de moeite waard, om zo'n middenniveau te konstrueren. Dat kan mijns inziens door naar algemene theoretische principes te kijken die weliswaar voor de krisistheorieën in kwestie relevant zijn, maar die nog geen specifieke betrekking hebben op afzonderlijke varianten binnen de grote groepen.

Als dergelijke methodische principes kunnen we bijvoorbeeld voor de marxistische theorie de beklemtoning van het *winstoogmerk* en de rol van de *klassenstructuur* voor de inkomensverdeling en de makro-ekonomische bestedingspatronen beschouwen. In de keynesiaanse theorie wordt bijvoorbeeld de nadruk op de *onzekerheid* van op de toekomst gerichte beslissingen, met name over investeringen, en de *gebrekkige coördinatie* van individuele intenties door het marktmechanisme gelegd.¹⁴

Zolang we met deze karakterisering volstaan, hoeft er mijns inziens geen sprake te zijn van een onoverbrugbare tegenstelling tussen de concepties. Het winstoogmerk komt in Keynes' begrip van de 'marginal efficiency of capital' duidelijk naar voren, ook al wordt het meer vanuit mikro-ekonomisch perspectief ontwikkeld en in sterke mate van subjektieve toekomstverwachtingen afhankelijk gemaakt.¹⁵ Tot een fundamentele tegenstelling ten opzichte van de gedachte van Marx kan daaruit niet

---

14. Voor het winstoogmerk zie bijvoorbeeld Marx, K., *Das Kapital*, deel 3, Marx-Engels-Werke deel 25, Berlijn 1964, pp. 253-254, waar Marx schrijft: "Man muss es nie vergessen, dass die Produktion dieses Mehrwerts — ... — der unmittelbare Zweck und das bestimmende Motiv der kapitalistischen Produktion ist. Man darf diese daher nie darstellen als das, was sie nicht ist, nämlich als Produktion, die zu ihrem unmittelbaren Zweck den Genuss hat oder die Erzeugung von Genussmitteln für den Kapitalisten. Man sieht dabei ganz ab von ihrem spezifischen Charakter, der sich in ihrer ganzen innern Kerngestalt darstellt." De betekenis van de klassenstructuur voor de inkomensverdeling en de bestedingen blijkt bijvoorbeeld uit Marx' analyse van de uitgebreide reproductie, zie Marx, K., *Das Kapital*, deel 2, Marx-Engels-Werke

deel 24, Berlijn 1963, hoofdstuk 21. Voor de onzekerheid van de investeringsbeslissingen zie Keynes, a.w., hoofdstuk 12. Een indruk van de coördinatieproblemen geeft het volgende citaat van Harrod: "G (the actual rate of growth, J.G.) is a quantity determined from time to time by trial and error, by the collective trials and errors of vast numbers of people. It would be a great luck if their collective appraisals caused them to hit precisely upon the value G_w (the warranted rate of growth, J.G.). But if they do not so, their experience will tend to drive them farther and farther from it." Zie *Towards a Dynamic Economics*, p. 86.

15. Voor de toelichting van het begrip zie Keynes, a.w., hoofdstuk 11.

gekonkludeerd worden. Ook bij Marx handelt de kapitalistenklasse niet als één geheel.

Voorts speelt de onzekerheid een belangrijke rol. Het marktgebeuren en de akkumulatieprocessen worden immers in sterke mate bepaald door wat Marx de 'anarchie' van de kapitalistische produktiewijze noemt.¹⁶

Evenmin kan men de keynesiaanse theorie verwijten, dat zij de klassenstructuur van de burgerlijke maatschappij negeerde. Lonen en winsten, konsumptieve bestedingen en investeringen zijn dan ook makro-ekonomische variabelen welke in beide theoretische stromingen een plaats innemen. Men denke in dit verband bijvoorbeeld aan de reproductieschemata van Marx en de groeitheoretische modellen van Kaldor.¹⁷

De afweging wordt iets moeilijker, wanneer we als additionele kenmerken van de keynesiaanse theorie de *betekenis van het geld* en de *bepaaldheid van het produktieniveau door de vraag* bij onze beschouwingen betrekken.¹⁸ Het geld en de rentevoet spelen bij de keynesianen een minder belangrijke rol dan bij Keynes.¹⁹ Hetzelfde fenomeen doet zich in het marxistische kamp voor. Marx' theorieën over de rentevoet en het geld, de beweging van de rentevoet in de konjunktuurcyclus alsmede de samenhang tussen de 'reële' crisis en de geldcrisis behoren tot de minder bestudeerde delen van zijn werk.²⁰ Marx en Keynes hebben echter zeer wel beseft, dat geld niet alleen als ruilmiddel fungeert, maar ook als middel om vermogen anders dan in de vorm van reëel kapitaal te houden. Door beiden wordt erop gewezen, dat de vraag naar geld als liquide vorm van vermogen juist op dat moment omhoog gaat, waarop de winstverwachtingen een scherpe daling vertonen.²¹ De werking van het voorzorgs- resp. spekulatie-motief is voor Marx vooral het gevolg van de crisis, die zelf vanuit

---

16. Vergelijk bijvoorbeeld Marx' opmerkingen over de kapitalistische concurrentie, *Das Kapital*, deel 3, p. 263, resp. respectievelijk over de anarchie, *ibid.* p. 267.

17. Zie bijvoorbeeld Kaldor, a.w., essay 13.

18. Zie Keynes, a.w., hoofdstuk 21.I resp. respectievelijk hoofdstuk 3.

19. Men denke bijvoorbeeld aan de multiplijer-accelerator-modellen uit de makro-ekonomische tekstboeken.

20. Deze deelttheorieën vindt men in *Das Kapital*, deel 3, V. Abschnitt. Twee interessante artikelen waarin wel aandacht aan de geldtheoretische

aspecten van Marx (en Keynes) geschonken wordt, zijn Fan Hung, 'Keynes and Marx on the Theory of Capital Accumulation, Money and Interest', in: Horowitz, D. (ed.), *Marx and Modern Economics*, New York/Londen 1968, pp. 117-137 en Schwab, J., 'Eine Interpretation des Beitrags von J.M. Keynes zur Krisentheorie', in: *Mehrwert - Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie* Nr. 14, Berlijn 1978, pp. 29-76.

21. Zie voor Marx *Das Kapital*, deel 3, pp. 505-507 en p. 543, voor Keynes a.w., hoofdstuk 22.

processen in de reële sfeer verklaard dient te worden. Voor Keynes werken deze motieven kennelijk permanent, dus los van bepaalde fasen van de cyclus. Vanuit Marx' perspectief bekeken, is Keynes dus met een 'permanente crisis' bezig.

Toch beklemtoont ook Keynes in laatste instantie de doorslaggevende betekenis voor de conjuncturele beweging van de marginal efficiency of capital ten opzichte van de liquiditeitsvoorkeur. Hij schrijft bijvoorbeeld: "... de ontmoediging en onzekerheid over de toekomst waarmee het inzakken van de marginal efficiency of capital gepaard gaat, leiden natuurlijk direkt tot een scherpe stijging van de liquiditeitsvoorkeur (...). De liquiditeitsvoorkeur begint pas toe te nemen *na* het inzakken van de marginal efficiency of capital".²²

Ook met betrekking tot de relatie produktie-vraag kan men stellen, dat er geen fundamentele tegenspraak tussen Marx en Keynes bestaat. Tot de meest aangehaalde citaten uit *Het Kapitaal* behoort Marx' methodologische opmerking, dat naast de kondities voor de *produktie* van meerwaarde die van de *realisatie* een zelfstandige en belangrijke rol spelen met betrekking tot de hoogte van de winstvoet en de omvang van de accumulatie.²³

Kenway wijst in dit verband op Marx' analyse van vraagtekorten en -overschotten in het kader van zijn reproductieschemata en trekt een parallel met Keynes' analyse van de effectieve vraag, met name van de 'lekken' en 'injecties'.²⁴ Uiteraard is voor Marx het niveau van de vraag sekundair, omdat hij de verandering daarvan uit veranderingen in de produktievoorwaarden probeert af te leiden, terwijl voor Keynes het tegenovergestelde geldt. Deze verschillen van inzicht verliezen echter veel van hun schijnbaar fundamentele betekenis, als wij ertoe overgaan, de terugkoppelingen tussen produktie en vraag met behulp van wiskundige modellen in kaart te brengen. De uitkomsten worden dan afhankelijk van de kracht van veronderstelde reacties en vertragingen. En pas achteraf blijkt, welke veronderstellingen de (kwalitatieve) resultaten domineren, waarvan daarom niet geabstraheerd mag worden, en welke veronderstellingen sekundair en in eerste instantie wel verwaarloosbaar zijn.²⁵

Als tussenresultaat van deze paragraaf kunnen we vasthouden, dat een vergelijkende beschouwing op het middenniveau van belangrijke methodische principes wel accentverschillen, maar geen

22. Zie Keynes, a.w. p. 316.

23. Zie Marx, *Das Kapital*, deel 3, p. 254.

24. Zie Kenway, a.w. pp. 33-36.

25. Zie Glombowski, J.,

'Bemerkungen zur konjunkturellen Instabilität', in: *Diskussionsbeiträge zur Politischen Ökonomie* Nr. 8a, Osnabrück 1978, pp. 29-62.

onoverkomelijke tegenstellingen opgeleverd heeft.

5 Enige marxistische krisistheorieën gerelateerd aan de ineenstorting van de marginal efficiency of capital bij Keynes

---

Ik ga nu over tot het konkretere niveau van de afzonderlijke varianten van de marxistische en de keynesiaanse krisistheorieën. Als leidraad fungeert de kwestie, of respectievelijk in hoeverre de verschillende marxistische benaderingen een verklaring kunnen bieden voor de plotselinge ineenstorting van de marginal efficiency of capital. Alhoewel deze ineenstorting in Keynes' uiteenzettingen centraal staat, heerst er grote onzekerheid met betrekking tot zijn eigen verklaring voor dit verschijnsel.²⁶ Vandaar, dat wij de verschillende marxistische krisistheorieën kunnen toetsen op hun geschiktheid als verklaringen in plaats daarvan. Onze procedure houdt in, dat de verschillende varianten telkens in beknopte vorm geschetst moeten worden, voordat het probleem van hun inpasbaarheid aan de orde kan komen. Algemeen gesproken omvat Marx' akkumulatietheorie de samenhangen tussen kapitaalakkumulatie, werkgelegenheid, inkomensverdeling, technische vooruitgang en produktiestructuur. De verschillende varianten van de krisistheorie worden verkregen door bepaalde samenhangen uit het geheel van gedachten te lichten en te combineren.²⁷ Drie van deze versies wil ik hier de revue laten passeren, te weten:

- die welke op de wet van de tendentiële daling van de winstvoet is gebaseerd,
- de marxistische onderkonsumptietheorie en
- de zogenaamde 'profit-squeeze'-theorie.²⁸

De drie varianten gaan alle uit van veranderingen in de voorwaarden van de meerwaardeproductie. Zij hanteren echter uiteenlopende vooronderstellingen omtrent deze veranderingen, waartoe met name de technische ontwikkelingen en de verandering in de reproductiekosten van arbeid behoren.

---

26. Dit probleem wordt aangestipt in Schefold, B., 'Wert und Preis in der marxistischen und neo-keynesianischen Akkumulations-theorie', in: *Mehrwert — Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie* Nr. 2, Erlangen 1973, pp. 161-162 en in Glombowski, E./Pfaffenberger, W./Vetter, J.B., 'Gesamtwirtschaftliche Grundbegriffe und —beziehungen, II. Teil: Akkumulation und Beschäftigung', in: *Mehrwert —*

Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie Nr. 8, Erlangen 1974, pp. 133-136.

27. Daarnaast vindt men pogingen, om alle relevante gedachten van Marx tot één coherent geheel samen te vatten.

28. Deze indeling is misschien de meest gebruikelijke. Zij wordt bijvoorbeeld gehanteerd door Weisskopf, Th.E., 'Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in

5.1 Theorie van de dalende winstvoet

De marxistische onderconsumptietheorie — in het hierna volgende kortheidshalve slechts als onderconsumptietheorie aangeduid — zowel als de theorie van de dalende winstvoet veronderstellen, dat de technische vooruitgang in een stijging van een meerwaardevoet resulteert.²⁹ Op het eerste gezicht stijgt dus ook de winstvoet. De theorie van de dalende winstvoet beklemtoont echter Marx' stelling, dat de technische vooruitgang tegelijkertijd de organische samenstelling van het kapitaal doet toenemen.³⁰ Het laatste moet volgens deze theorie op een zodanige manier gebeuren, dat de positieve werking van de stijgende meerwaardevoet op de winstvoet overgecompenseerd wordt. Het zijn dus specifieke veronderstellingen ten aanzien van de technische vooruitgang, die de daling van de winstvoet moeten verklaren. Deze vormt op haar beurt de aanleiding voor verstoringen van de akumulatie, het optreden van realisatieproblemen, groeiende werkloosheid, depreciatieprocessen van kapitaal enzovoorts. Volgens Keynes is een (scherpe) daling van de marginal efficiency of capital het belangrijkste moment in het teweegbrengen van de crisis. Het schijnt voor de hand te liggen, om Marx' winstvoet met Keynes' marginal efficiency te identificeren. Aldus zou de technische vooruitgang à la Marx de oorzaak zijn, die de marginal

the Postwar U.S. Economy', in: *Cambridge Journal of Economics* 3/1979, pp. 341-378. Itho, a.w., onderscheidt nog een vierde variant, te weten de 'disproportionaliteits-theorie'. Een van de vroege representanten van deze theorie, M. von Tugan-Baranowsky, schetst de centrale gedachtegang als volgt: "Der allgemeinen Ueberproduktion liegt zu Grunde eine partielle Ueberproduktion. Diese oder jene Waren werden in einer die gewöhnliche Nachfrage überschreitenden Menge hergestellt. Ihre Preise sinken. Die Verminderung der Geldeinnahmen schränkt die Kaufkraft der Besitzer dieser Waren ein. Es folgt ein Preisfall aller der Waren, für deren Kauf diese Kaufkraft verausgabt wird, und so erweisen sich alle Waren infolge der übermässigen Produktion einiger von Ihnen als im Uebermasse vorhanden". Zie Tugan-Baranowsky, M. von, *Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England*, Jena 1901, pp. 11-12.

29. Dat dit ook ten aanzien van de theorie van de dalende winstvoet

bij Marx geldt, heeft Rosdolsky overtuigend beargumenteerd. Zie Rosdolsky, R., *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital' Band I*, 2 delen, Frankfurt/Wenen, 2e editie 1969, hoofdstuk 26.

30. Zie Marx, *Das Kapital*, deel 3, hoofdstuk 13. Representanten van een krisistheorie, die op Marx' wet van de tendentiële daling van de winstvoet gebaseerd is, zijn o.a. Altvater, E./Hofman, J./Semmler, W., *Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise*, Berlijn 1979; hoofdstuk 9; Yaffe, D.S., 'The Marxian Theory of Crisis, Capital and the State', in: *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, winter 1972, pp. 5-58; Mattick, P., 'Krisen und Krisentheorien', in: Mattick, P./Deutschmann, Ch./Brandes, V., *Krisen und Krisentheorien*, Frankfurt a.M. 1974, pp. 7-156; Shaik, A., 'Eine Einführung in die Geschichte der Krisentheorien', in: *Probleme des Klassenkampfs* Nr. 30, Berlijn 1978, pp. 3-42.

efficiency doet dalen.³¹ Winstvoet en marginal efficiency mogen wel soortgelijke funkties binnen de theorieën vervullen, identiek zijn ze daarom nog lang niet. Doorslaggevend bij een afwijzing van de identifikatie van Marx en Keynes op basis van de dalende winstvoet is echter mijns inziens, dat in Keynes' *General Theory* helemaal geen rol is weggelegd voor technische innovaties.³² Dus kan de daling van de marginal efficiency niet veroorzaakt worden door Marx' type van de technische vooruitgang. Trouwens, ook voor de latere keynesiaanse conjunktuurtheorieën is het kenmerkend, dat met de technische vooruitgang op z'n hoogst in de Harrod-neutrale vorm rekening gehouden wordt. Deze is echter juist gekenmerkt door de eigenschap, geen invloed op de inkomensverdeling uit te oefenen.³³

5.2 Onderkonsumptietheorie

Ik stap nu over op de onderkonsumptie-variant van de marxistische krisistheorie.³⁴ De verandering van de organische samenstelling van het kapitaal wordt in deze variant verwaarloosd. Dus resulteert de technische vooruitgang vooral in de tendens de meerwaardevoet te verhogen. Daarnaast wordt soms nog de toenemende monopolisering van de economie als een oorzaak genoemd, die de meerwaardevoet doet toenemen.³⁵ Waar moet dan — gezien de stijgende winstvoet — de crisis vandaan komen? Zij wordt afgeleid via de konsekwenties, die de verandering van de inkomensverdeling heeft voor de relatie tussen produktie en vraag: met een toenemende winstquote gaat de investeringsquote omhoog en de konsumptiequote omlaag; op den duur leidt dit proces volgens de onderkonsumptionisten tot een kloof tussen produktie-kapaciteit enerzijds en de massakoopkracht anderzijds, die uiteindelijk in afzetproblemen (overproduktie c.q. onderbezetting), oplopende werkloosheid en dalende gerealiseerde winsten moet resulteren.

Komt deze variant met Keynes' gedachten of met keynesiaanse

31. Deze positie vindt men bij Schwab, J., a.w.

32. Vergelijk Keynes, a.w., p. 245.

33. Vergelijk Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 23.

34. Representanten van deze stroming zijn o.a. Bauer, O., 'Zwischen zwei Weltkriegen?', in: *Werkausgabe*, deel 4, Wenen 1976, pp. 49-331; Sweezy, a.w.; Moszkowska, a.w.; Howard, M.C./ King, J.E., *The Political Economy of Marx*, Harlow 1975; Varga, E.,

Die Krise des Kapitalismus und ihre politischen Folgen, Frankfurt/Wenen 1969; Sherman, H., 'A Marxist Theory of the Business Cycle', in: *Review of Radical Political Economics* 11/1979, pp. 1-23. Een historisch overzicht geeft Bleaney, M., *Underconsumption Theories*, London 1976.

35. Zie Sweezy, P.M., 'Some Problems in the Theory of Capital Accumulation', in: *Monthly Review*, May 1974, pp. 38-55.

theorieën overeen? Keynes' beschrijving van de moeilijkheid, het toenemende deel van het inkomen, dat niet gekonsumeerd wordt, winstgevend te investeren,³⁶ schijnt in de richting van de onderkonsumptietheorie te wijzen. Keynes verklaart de daling van de konsumptiequote echter niet uit een verschuiving in de inkomensverdeling ten gunste van de kapitalisten, maar met behulp van zijn befaamde 'fundamentele psychologische wet'.³⁷ Keynes en sterker nog de keynesianen zouden de onderkonsumptionistische stelling onderschrijven, dat een stijging van de winstquote met een daling van de konsumptiequote gepaard gaat.³⁸ Binnen de keynesiaanse theorie zou dus de 'fundamentele psychologische wet' mogelijk door argumenten, betrekking hebbende op de inkomensverdeling, vervangen kunnen worden, indien een stijgende winstquote in opwaartse conjuncturele bewegingen binnen het kader van keynesiaanse uitspraken paste. Het laatste is wel het geval, omdat volgens deze opvattingen een overschot van geplande investeringen boven de geplande besparingen — een vraagoverschot op de goederenmarkt dus — expansieve effecten heeft. De zo op gang gebrachte kumulatieve processen leiden tot prijsstijgingen, die de geldloonstijgingen overtreffen en de winstquote doen toenemen.³⁹ We zien dus, dat de richting, waarin de winstquote in een opwaartse conjuncturele beweging verandert, volgens de keynesiaanse en de onderkonsumptionistische mening dezelfde is. Wel moeten we daarbij rekening houden met het feit, dat daarvoor verschillende oorzaken aangedragen worden.

Kan nu — zekere overeenkomsten in de theorieën veronderstellend — de toestandkoming van de crisis op dezelfde manier verklaard worden? Wat Keynes zelf betreft, lijkt dat nog mogelijk door een link te leggen tussen de daling van de konsumptiequote enerzijds en de afzetverwachtingen c.q. de marginal efficiencies van investeringsprojecten in de konsumptiegoederen producerende sectoren anderzijds.⁴⁰ De multiplier-accelerator-theoretici, Harrod voorop, vertrekken echter vanuit de veronderstelling van een *konstante* konsumptiequote. Ook al zou de konsumptiequote gedurende een opwaartse beweging dalen en de spaarquote dienovereenkomstig stijgen, dan nog acht Harrod een omslag van het I-S-onevenwicht — een omslag dus van een vraagoverschot naar een

36. Zie Keynes, a.w. p. 31, pp. 105-106.

37. Zie Keynes, a.w. p. 96.

38. Zie bijv. Keynes, a.w. pp. 372-373 en Kaldor, a.w., essay 13.

39. Zie bijv. Harrod, *An Essay...*, paragraaf 16, en de korrespondentie

tussen Keynes en Harrod over dit essay in Moggridge, D. (ed.), *The Collected Works of John Maynard Keynes*, Vol. XIV, Londen/Basingstoke 1973, pp. 320-350.

40. Zie Keynes, a.w. pp. 324-325.

vraagtekort – in hoge mate onwaarschijnlijk.⁴¹ Eventuele veranderingen in de inkomensverdeling zijn volgens hem niet toereikend, om, via vraagtekorten, een neerwaartse beweging op gang te brengen. Veeleer blijven (zelfs groeiende) vraagoverschotten bestaan totdat het systeem tegen een plafond ('ceiling') botst, dat door een gebrek aan arbeidskracht en/of produktiecapaciteit bepaald wordt.

Het zijn dus niet dalende winsten of afzetverwachtingen, die de conjunctuur doen omslaan, maar de fysieke onmogelijkheid aan de expanderende vraag te beantwoorden.⁴²

Een nadere beschouwing van de relatie tussen de keynesiaanse theorie en de marxistische onderkonsumptietheorie leert dus, dat ondanks zekere overeenkomsten de marxistische onderkonsumptie-theorie slechts met veel moeite naar de keynesiaanse theorie toe te redeneren is.⁴³

5.3 De profit-squeeze-theorie

Tot slot van deze paragraaf: de zogeheten 'profit-squeeze'-benadering binnen de marxistische krisistheorie.⁴⁴ In deze theorie speelt de technische vooruitgang geen belangrijke rol. Veeleer staat de positieve samenhang tussen werkgelegenheid en de reële loonvoet centraal – dus opnieuw een argument, dat betrekking heeft op de conjuncturele bewegingen in de inkomensverdeling.⁴⁵

Volgens deze variant doet een fase van snelle akumulatie de werkgelegenheid in absolute en relatieve termen stijgen. Dit heeft verhogingen van de reële lonen tot gevolg, die na verloop van tijd de toename van de arbeidsproduktiviteit overtreffen en zodoende de winstquote en de winstvoet aantasten. Op zijn beurt leidt dat

41. Zie Harrod, *An Essay...*, paragraaf 10; id. *Towards a Dynamic Economics*, p. 86.

42. Zie Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, p. 89.

43. Al naar gelang de monopolistische prijsvorming in beide benaderingen meer beklemtoond wordt (met bijvoorbeeld Sweezy en Kalecki als representanten), worden de kansen op een integratie groter.

44. Representanten van de profit-squeeze-benadering zijn: Glyn, A./ Sutcliffe, B., *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, Harmondsworth 1972; Boddy, R./ Crotty, J.R., 'Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle', in: *Review of Radical Political Economics* 7/1975, pp. 1-19; Itho, M., a.w.; Rowthorn, B., 'Late

Capitalism' in: id., *Capitalism, Conflict and Inflation*, Londen 1980, pp. 95-128; Goodwin, R.M., 'A Growth Cycle', in: Hunt, E.K./ Schwartz, J.G. (eds.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth 1972, pp. 442-449; Wolfstetter, E., *Wert, Profitate und Beschäftigung*, Frankfurt/New York 1977, hoofdstuk IV.3; Glombowski, J., 'Ein überakkumulations-theoretisches Modell zyklischen Wachstums mit variabler Kapazitätsauslastung', in: *Alternative Wirtschaftspolitik, Argument Sonderband* 35, Berlijn 1979, pp. 135-148.

45. De relevante passages bij Marx vindt men in *Das Kapital*, deel 1, Marx-Engels-Werke 23, Berlijn 1962, hoofdstuk 23.1.

op middellange termijn tot een verzwakking van de accumulatie van kapitaal met negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid en de positie van de arbeidersklasse in de loonstrijd. Kan de stijging van de reële lonen die volgens de profit-squeeze-theorie kenmerkend is voor de tweede helft van een opwaartse beweging, als theoretische grondslag voor de daling van marginal efficiency of capital fungeren? De boven geschetste keynesiaanse opvattingen ten opzichte van de inkomensverdeling in de conjunktuurcyclus staan dat mijns inziens in de weg. Weliswaar zou Keynes toegeven, dat de geldlonen stijgen, wanneer volledige werkgelegenheid benaderd wordt. Hij vestigt de aandacht op de omstandigheid, dat de reële loonontwikkeling mede afhankelijk is van de prijsveranderingen. En hij beweert, dat geldlonen en reële lonen feitelijk in tegenovergestelde richtingen veranderen.⁴⁶ Dat deze beoordeling op empirisch twijfelachtige veronderstellingen – zoals de geldloonafhankelijkheid van het arbeidsaanbod en stijgende marginale kostenkurven – berust, doet in het kader van onze analyse niet ter zake.⁴⁷ Latere keynesianen, te weten Kalecki, Harrod, Eichner en Kregel, hebben afstand genomen van het idee van stijgende grenskosten. In plaats daarvan moet een (min of meer) monopolioïde prijsvorming op de goederenmarkten de winstmarges in tijden van stijgende geldlonen overeind houden.⁴⁸ Het blijkt dus, dat in keynesiaanse conjunktuurtheorieën endogene keerpunten niet vanuit veranderingen in de inkomensverdeling tot stand gebracht kunnen worden, althans niet door die processen, welke in de profit-squeeze-theorie in het middelpunt staan.

5.4 Enige konklusies

De uitkomsten van de vergelijking op het konkretere niveau van afzonderlijke theorievarianten zijn als volgt samen te vatten.

– Effekten van de technische vooruitgang, die in het kader van de onderkonsumptietheorie en de theorie van de dalende winstvoet belangrijk zijn, spelen in de keynesiaanse varianten geen rol van betekenis.

– De uitspraken van de profit-squeeze-theorie en de onderkonsumptietheorie zijn onderling tegenstrijdig, wat hun verdelings-theoretische inhoud betreft. Geén van beide komt overeen met de keynesiaanse theorie van de inkomensverdeling.

---

46. Zie Keynes, a.w. p. 10.

47. Zie Keynes, a.w. p. 9 en pp. 17-18.

48. Zie Harrod, R.F., *Economic Dynamics*, Londen/Basingstoke 1973, pp. 96-97; Kalecki, a.w.,

hoofdstukken 5 en 6; Eichner, A.S./Kregel, J.A., 'An Essay on Post-Keynesian Theory: A New Paradigm in Economics', in: *Journal of Economic Literature* 13/1975, pp. 1293-1414.

– De onderkonsumptietheorie komt nog het dichtst bij de keynesiaanse opvattingen, zij het, dat aan dezelfde functionele verbanden verschillende oorzaken ten grondslag worden gelegd.⁴⁹

6 Theoretische grondslagen van de 'alternatieve economische politiek'

In het laatste gedeelte van mijn betoog ga ik over van de tot nu toe zuiver theoretische beschouwingen naar problemen, die iets dichterbij de praktijk komen. Ik wil echter geen overdreven verwachtingen wekken: de boven bediscussieerde theorievarianten worden niet aan de hand van empirische gegevens getoetst, noch leg ik eigen voorstellen voor de crisisbestrijding op tafel. Veel meer beperk ik me tot de vraag, of er marxistische theoretische uitgangspunten aan de ontwikkeling van een 'alternatieve economische politiek' ten grondslag liggen. Met dit begrip duid ik programma's aan, die sinds het midden van de jaren zeventig in sommige Westeuropese landen door progressieve economen voorgesteld worden. Voor Nederland is dat *Economisch beleid uit de klem*,⁵⁰ voor Groot-Brittannië de *Alternative Economic Strategy*, die door de London Group van de Conference of Socialist Economists (CSE) geformuleerd werd.⁵¹ In West-Duitsland zijn vooral de zogeheten *Memoranda*, die vanaf 1975 regelmatig verschenen en titels kregen zoals *Vorrang für Vollbeschäftigung – Alternativen der Wirtschaftspolitik* (Memorandum 1979) van belang.⁵²

Deze initiatieven staan niet alleen en zijn geenszins hetzelfde.⁵³

---

49. Maar vergelijk de opmerking in noot 43!

50. Van Ewijk, C./De Klerk, R./Reuten, G./Thio, B. (red.), *Economisch beleid uit de klem. Analyse, kritiek en aanbevelingen*, Amsterdam 1980.

51. CSE London Working Group, *The Alternative Economic Strategy – A Labour Movement Response to the Economic Crisis*, Londen 1980; id., 'Crisis, the Labour Movement and the Alternative Strategy', in: *Capital & Class* nr. 8, summer 1979, pp. 68-92.

52. Zie bijvoorbeeld Arbeitsgruppe 'Alternative Wirtschaftspolitik', *Memorandum – Alternativen der Wirtschaftspolitik*, Keulen 1978; id., *Memorandum 1979: Vorrang für Vollbeschäftigung – Alternativen der Wirtschaftspolitik*, Keulen 1979; id., *Memorandum: Gegen*

konservative Formierung – Alternativen der Wirtschaftspolitik, Keulen 1980. In deze 'Memoranda' was naast het officiële beleid vooral de Westduitse 'Sachverständigenrat' – te vergelijken met de Commissie van Economische Deskundigen van de SER – doelwit van de kritiek. Om deze meer kracht bij te zetten, werden ook handtekeningen van economen, voornamelijk uit wetenschappelijke kring, verzameld. 53. Er zijn nog meer partij-ongebonden groeperingen met het uitstippelen van alternatieven bezig, zoals de 'Cambridge Political Economy Group' in Groot-Brittannië, de 'Arbeitskreis Politische Ökonomie' in West-Duitsland en de 'Dialog van Driebergen' in Nederland. Vergelijk bijvoorbeeld The Cambridge Political Economy Group, 'Englands Krise – Ursachen und Abhilfen', in:

Gezien de verschillende situaties in de afzonderlijke landen zou dat ook nauwelijks kunnen. Voorts bestaat tussen de betrokken groepen geen overleg. Niettemin zijn er een aantal gemeenschappelijke trekken te onderkennen.

— De initiatiefnemers treden op als politiek gemotiveerde auteurskollektieven, waarvan leden van progressieve partijen, vakbondskaders en linkse academici deel uitmaken.

— De relatie met de verantwoordelijken voor het officiële beleid kan als 'ongevraagd adviseurschap' gekenschetst worden.⁵⁴ De wel gevraagde officiële adviseurs worden dan ook bekritiseerd, alternatieve theoretische verklaringen van de crisis worden geopperd, in het officiële beleid 'verwaarloosde' doeleinden worden naar voren geschoven en met betrekking tot de eigen programma's wordt een grotere sociale rechtvaardigheid geclaimd.

— De kern van de beleidsaanbevelingen is steeds een (keynesiaans) stimuleringsbeleid. Deze strategie wordt op uiteenlopende wijze aangevuld met bijvoorbeeld controles op prijzen en het kapitaalverkeer, regionale en sektorstructurele maatregelen, geleide investeringen, eisen met betrekking tot meer medezeggenschap, verbeterde arbeidsomstandigheden enzovoorts.

— De theoretische grondslag van deze programma's wordt vaak als een mengeling van marxistische en keynesiaanse elementen gekenmerkt.⁵⁵ Een dergelijke karakterisering lijkt — gezien de personele samenstelling van de auteurskollektieven — voor de hand te liggen.

De boven doorgevoerde vergelijkingen kunnen misschien tot een

Leviathan 3/1975, pp. 338-369 en Baisch, H. e.a., 'Die Wirtschaftskrise in der BRD', in: *Leviathan* 5/1977, pp. 163-209. Daarnaast vindt men bijdragen van individuele auteurs en van partij-gebonden instituten alsmede talrijke discussiebijdragen in tijdschriften zoals *Capital & Class*, *Tijdschrift voor Politieke Economie*, *Blätter für Deutsche und internationale Politik* enz.

54. Zie Denkinger, J., 'Geschichte und Probleme gefragter und ungefragter Politikberatung', in: *Hefte für Politische Ökonomie*, Nr. 3, 1/1981, pp. 5-40.

55. Een bespreking van een 'Memorandum' in het Westduitse *Manager Magazin*, 1978 (11), droeg bijvoorbeeld de titel 'Ideengebräu aus Marx and Keynes'.

Een auteur die positief ten opzichte

van de 'alternatieve' economen staat, geeft de volgende karakterisering: "Was jenes Spektrum der Ökonomen eint, ist die Ablehnung des neoklassischen 'roll-back' in Wissenschaft und Politik. Sie diskutieren vor allem auf dem Boden keynesscher und marxistischer Theoriestränge. Die gemeinsamen Arbeitsergebnisse weisen deshalb — zumindest für Aussenstehende — eine seltsame Mixtur dieser beiden Ansätze auf, und die Frage beispielsweise, ob die Position des Memorandumkreises als 'linkskeynesianisch' oder 'vulgär-marxistisch' einzuschätzen ist, provozierte manche fruchtlose Debatte." Zie Ernst-Poerksen, M., 'Das Krisenproblem bei Marx und Keynes', in: *WSI-Mitteilungen* 34/1981, pp. 605-615, citaat op p. 606.

beoordeling van het laatste kenmerk bijdragen. In de inleiding zei ik al, dat met betrekking tot de politieke implicaties van de theorieën nog een derde niveau van vergelijking, te weten dat van marxistische versus burgerlijke economie, relevant zou kunnen zijn.⁵⁶

Het lijkt me nuttig, dit niveau nu te introduceren, waarbij we met een schets van de tegenstellingen tussen de marxistische theorie en de keynesiaanse – als één stroming binnen de burgerlijke economie – kunnen volstaan. Deze tegenstellingen bestaan mijns inziens onder meer met betrekking tot:

- de inhoud van fundamentele categorieën zoals waarde, geld en kapitaal, maar vooral met betrekking tot het winstbegrip,
- de aard en de betekenis van klassentegenstellingen,
- de rol van de staat,
- de bestuurbaarheid van kapitalistische economieën,
- de relatie tussen socialisme en kapitalisme en
- de kwestie van partijdigheid.

Ik zal deze punten hieronder kort toelichten.

In de marxistische theorievorming wordt de *winst* als een specifieke – kapitalistische – vorm van de toeëigening van het meerprodukt begrepen, die op de kapitalistische eigendom van produktiemiddelen stoelt. Positieve winsten worden als resultaat van 'onbetaalde meerarbeid' en dus als resultaat van 'uitbuiting' opgevat.⁵⁷ Bij Keynes is de bestaansreden van de winst de schaarste van kapitaal.⁵⁸ Latere keynesianen bekijken het winstinkomen vooral naar zijn kwantitatieve kant: als resultaat van inkomens- en bestedingsstromen, dat grotendeels door de spaarquote van de kapitalisten en de omvang van de investeringen bepaald wordt.⁵⁹

Klassentegenstellingen spelen òn in de marxistische òn in de keynesiaanse theorie een belangrijke rol. Er bestaan echter verschillen in de klassenindeling, zowel als met betrekking tot de aard en de intensiteit van tegenstellingen. Marx handhaaft de

---

56. Voor uiteenzettingen van dit verschil zie bijvoorbeeld Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, hoofdstuk I; Rowthorn, a.w., hoofdstuk 1: 'Neo-Classicism, Neo-Ricardianism and Marxism'; Gronert, A., 'Joan Robinsons Thesen zum Verhältnis von Keynes'scher und Marx'scher Theorie', in: *Mehrwert – Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie* nr. 6, Erlangen 1974, pp. 25-79.

57. Voor de inhoud van deze begrippen en controverses daaromtrent zie Glombowski, J., 'Eine elementare Einführung in das "Transformationsproblem"', in: *Mehrwert – Beiträge zur Kritik der politischen Ökonomie* Nr. 13, Berlijn 1977, pp. 3-43.

58. Vergelijk Keynes, a.w., hoofdstuk 16.

59. Vergelijk Eichner, A.S./Kregel, J.A., a.w., pp. 1296-1298.

klassieke indeling in loonarbeiders, kapitalisten en grondeigenaren. De tegenstelling tussen de twee eerstgenoemde staat centraal en is fundamenteel in die zin, dat zij binnen het kapitalistische systeem onoverbrugbaar is. De verdere uitsplitsing van de kapitalistenklasse in industriële, handels- en geldkapitalisten met specifieke belangen brengt daarin geen verandering.⁶⁰ Bij Keynes vindt men daarentegen een indeling in (industriële) kapitalisten, renteniers en arbeiders. Arbeiders en kapitalisten hebben — als 'productieve' klassen — gemeenschappelijke belangen tegenover de 'funktie-loze' renteniers. Het verdwijnen van deze klasse, een proces dat door Keynes de "euthanasie van de rentenier" genoemd wordt, kan het functioneren van het kapitalistische systeem alleen maar verbeteren.⁶¹

Natuurlijk bestaan er ook tegenstellingen tussen de kapitalisten- en de arbeidersklasse. Maar die schijnen — mits een verstandig economisch beleid wordt gevoerd — binnen het systeem beperkt te kunnen worden gehouden.⁶²

Met *staats-theoretische overwegingen* heeft de keynesiaanse theorie zich nauwelijks beziggehouden. Doorgaans vinden we echter de impliciete opstelling terug, volgens welke de staat de funktie van bevorderaar van het algemene belang vervult.⁶³ Ondanks alle meningsverschillen tussen marxisten over staats-theoretische vraagstukken geldt, dat zij aan de staat de funktie toeschrijven, de kapitalistische produktieverhoudingen en heerschappijrelaties in stand te houden. Binnen dit kader worden meer of minder grote marges aanwezig geacht, om door middel van georganiseerde strijd belangen van de arbeidersklasse te verdedigen of de inwilliging van eisen af te dwingen.⁶⁴

Met het verschil in de staatsopvatting gaan verschillen van inzicht gepaard in de *bestuurbaarheid* van kapitalistische economieën. Keynesianen hebben het voor lange tijd als een bijna

60. Zie Marx, *Das Kapital*, deel 3, hoofdstukken 16-24. Voor een samenvatting van Marx' desbetreffende theorie zie Fine B., *Inleiding in Het Kapitaal van Marx*, Amsterdam 1980, paragraaf 9.

61. Zie Keynes, a.w. p. 221 en pp. 375-377, en Harrod, *Towards a Dynamic Economics*, pp. 145-156.

62. Er bestaat nog een belangrijk verschil: bij Keynes en de keynesianen worden klassen-tegenstellingen in sterke mate gereduceerd tot verdelingsprobleem, die desnoods door middel van een inkomensbeleid verminderd kunnen worden. In de marxistische theorie is

het juist de analyse van het produktieproces, die de overheersende positie van de kapitalistenklasse moet verklaren.

63. Vergelijk Keynes, a.w. pp. 379-384. Voorts zie Deutschmann, Ch., *Der linke Keynesianismus*, Frankfurt a.M. 1973, pp. 118-136.

64. Voor inleidingen in de marxistische staats-theorieën zie Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, hoofdstuk XIII en de bundels 'economie en staat', *te elfder ure* 22, Nijmegen 1976 en 'marxistische staats-theorie', *te elfder ure* 23, Nijmegen 1976.

vanzelfsprekend feit beschouwd, dat een doeltreffend beleid in staat zou zijn, een evenwichtige groei met volledige werkgelegenheid en een gekontroleerde inflatie te waarborgen. Daarentegen hebben marxisten zich meestal heel sceptisch ten aanzien van de bestuurbaarheid opgesteld.⁶⁵ Bovendien hebben zij negatieve implicaties van keynesiaanse politiek, te weten verspilling, militarisme en inflatoire konsekwenties geprobeerd onder de aandacht te brengen.⁶⁶

Voorts moeten we niet uit het oog verliezen, dat het *kapitalisme* voor marxisten een systeem met een historisch beperkte toekomst is, dat door het *socialisme* als een hoger ontwikkelde maatschappijformatie opgevolgd gaat worden.⁶⁷ Een soortgelijke historische dynamiek of idee van evolutie is in het keynesianisme afwezig. Hooguit wordt de verhouding tussen kapitalisme en socialisme tot onderwerp van systeemvergelijking gemaakt of als keuzeprobleem opgevat.⁶⁸

Tenslotte wordt de marxistische theorie als theorie van de arbeidersklasse beschouwd. Marxisten zijn dus, en erkennen dat ook, *partijdig*, hetgeen voor hun echter geen onwetenschappelijke opstelling inhoudt. Omdat de geschiedenis als verwezenlijking van de vooruitgang van de mensheid begrepen wordt en de arbeidersklasse als drager van de tendensen naar een klassenloze maatschappij geldt, is de 'partijdige' opstelling alleen maar resultaat van het inzicht in de noodzakelijkheid en van vooruitstrevende gezindheid.⁶⁹ Het is veel moeilijker voor keynesianen een soortgelijke eenduidige link te leggen. Er zijn immers zowel rechtse als linkse keynesianen. De theorie schijnt dus neutraal te zijn en de politieke keuzes van keynesianen subjektief bepaald. Misschien is zo'n soort neutraliteit al voldoende om een theorie te klassificeren als in wezen georiënteerd op de status-quo. Het keynesiaanse geloof in de bestuurbaarheid van de kapitalistische economie onderstreept haar behoudend karakter op het meer praktische vlak.⁷⁰

---

65. Zie bijvoorbeeld Mattick, P., *Marx und Keynes - Die Grenzen des 'gemischten Wirtschaftssystems'*, Frankfurt/Wenen 1969.

66. Zie vooral Baran, P.A./Sweezy, P.M., *Monopoly Capital*, New York/Londen 1966. Vergelijk Deutschmann, Ch., a.w.

67. Zie bijvoorbeeld *Lehrbuch Politische Ökonomie Sozialismus*, Frankfurt a.M. 1972 (Russisch 1970).

68. Vergelijk bijvoorbeeld Robinson,

J./Eatwell, J., *An Introduction to Modern Economics*, Londen 1973.

69. Zie Marx, K./Engels, F., *Manifest der Kommunistischen Partei*, Marx-Engels-Werke, deel 4, Berlijn 1972, pp. 459-493.

70. Vandaar dat het keynesianisme, na in het begin nogal 'revolutionair' overgekomen te zijn, voor een lange periode de officiële doktrine kon worden.

Welke consequenties heeft deze slagzinachtige vergelijking voor de mogelijkheid of de wenselijkheid van een marxistische alternatieve economische politiek?

Mijns inziens zijn ekonomen van de meest uiteenlopende politieke kleuren het er terecht over eens, dat, wil men de structurele kenmerken van het kapitalistische systeem behouden, een beleid van winstherstel respectievelijk-handhaving een onafwijsbare noodzaak is. Deze fundamentele randvoorwaarde geldt wel voor keynesianen, echter niet — althans niet principieel — voor marxisten. Als de overheid de winsten via haar beleid stabiliseert, zou dat — marxistisch gezien — tevens de reproductie van de uitbuitingsverhouding inhouden. Daarom kan de opvoering van de winsten voor marxisten geen doel op zichzelf zijn, maar op z'n hoogst een bijproduct van de verwezenlijking van economische en sociale belangen van de arbeidersklasse.

Is het realistisch, dit soort bijproducten te verwachten? Of, toegespitst op ons huidige onderwerp: gaat een vraagstimulerend beleid, dat meer werkgelegenheid en een uitbreiding van de massa-koopkracht beoogt, met stijgende winsten en toenemende rendementen gepaard?

Het antwoord staat niet los van het soort krisistheorie, waarvoor men kiest. In het bijzonder lijkt de onderkonsumptietheorie dergelijke oplossingen voor de crisis aan te dragen.⁷¹

Op een dergelijke basis zouden keynesianen en marxisten elkaar kunnen vinden. De gemeenschappelijke programma's zouden voor arbeiders en kapitalisten voordelig zijn en zouden als realisatie van het algemene belang gepropageerd kunnen worden. Het onderscheid tussen de theoretische posities zou op het vlak van praktische oplossingen voor de crisis nagenoeg irrelevant worden.

De twee andere marxistische varianten laten minder 'harmonieuze' konklusies toe. Volgens de profit-squeeze-benadering is een stijging van de winstquote en het achterblijven van de reële loon-ontwikkeling onderdeel van het mechanisme, dat de crisis oplost. Voor de theorie van dalende winstvoet behoort een druk op de lonen evenzeer als de depreciatie en de centralisatie van kapitaal tot de kenmerken van het proces van winstherstel, dat opnieuw een fase van ongestoorde accumulatie mogelijk maakt.

---

71. De basisgedachte is, dat via stijgende bezettingsgraden en hoge groeivoeten ('Mengenkonjunktur')

en rendementen en reële lonen zullen gaan stijgen.

De keuze voor een bepaalde variant heeft derhalve konsekventies voor het antwoord op de vraag, of er een marxistische politiek van crisisbestrijding, die binnen de systeemgrenzen blijft, überhaupt mogelijk is. Grofweg zou men kunnen stellen, dat een onderkonsumptionistische keuze een 'konstruktieve' opstelling toestaat, terwijl de andere varianten verzet, strijd en systeemverandering als voornaamste konsekventies suggereren.⁷²

In geen geval mag mijns inziens de keuze voor de een of andere variant afhankelijk worden gesteld van de impliciete of vermoede politieke konsekventies ervan. Niet de vermoede progressieve of reaktionaire implicaties, maar alleen de aktualiteit van een theorie dient volgens mij het criterium voor het al dan niet accepteren van een theorie te zijn. Aan deze beoordeling ligt de opvatting ten grondslag, dat een op foute theoretische uitgangspunten gebaseerde politieke praktijk alleen maar averechts kan uitpakken. Om een voorbeeld te geven: men zou niets hebben aan de 'arbeidersvriendelijke' theoretische stelling, dat stijgende lonen via koopkracht- en vraageffekten de werkgelegenheid en de winsten zouden doen toenemen, als zou blijken dat deze stelling niet met de realiteit overeenkomt.^{73, 74}

---

72. Dit sluit niet uit, dat ook vanuit deze varianten een positieve functie aan een beleid van vraagstimulering toegekend kan worden. Ook in deze theorieën spelen realisatieproblemen een belangrijke — zij het niet kausale — rol voor de daling van de winstgevendheid. Vraagstimulering zou echter niet toereikend zijn voor een oplossing van de crisis en zou haar oorzaken alleen maar versneld reproduceren.

73. Mijn positie betreffende de keuze tussen de varianten is nader uiteengezet in Glombowski, J., 'Krise der Krisentheorie? Diskussionsbeitrag zu Krátke', in: *Das Argument* 108 (1978), pp. 252-257.

74. De thans voorgestelde alternatieve economische politiek wordt soms zelf al als onderdeel van een strategie naar het socialisme beschouwd. In dit kader krijgt de onderconsumptie-theorie alnog een positieve functie, ook al wordt haar claim de realiteit te verklaren, min of meer stilzwijgend gerefuteerd. De redenering loopt dan als volgt: laat de arbeiders maar voor eisen opkomen die op basis van een mogelijkere wijs foute theorie opgesteld zijn; als zij in hun strijd

gaan beseffen, dat de beloofde bevrediging van hun gerechtvaardigde eisen niet kan worden gerealiseerd, zal het inzicht in de onredelijkheid van het kapitalisme toenemen en systeemoverstijgende eisen zullen terrein winnen.

Een dergelijk strategisch concept acht ik weinig doeltreffend en zelfs gevaarlijk. De welwillende theoretische vrienden van de arbeidersklasse lopen alleen maar het risico, zich met hun fout gebleken aanbevelingen in diskrediet te brengen. Voorts kan men niet verwachten, dat mensen die wel bereid zijn op te komen voor hun directe materiële belangen, maar (nog) niet voor het socialisme deze bereidheid gaan ontwikkelen als zij door tegenvallende uitkomsten van hun beperkte alledaagse strijd gefrustreerd raken.

Vergelijk in dit verband de positie van Lohmann, K.E., 'Kritik der theoretischen Grundlagen der Memoranden 'Alternativen der Wirtschaftspolitik'', in: *Alternative Wirtschaftspolitik* 2, *Argument* Sonderband 52, Berlijn 1980, pp. 44-57. Zie verder ook Denkinger, a.w. pp. 32-34.

Het zou nu natuurlijk gewent zijn, de verschillende varianten van marxistische krisistheorieën (en misschien andere) kritisch te evalueren, om een eigen keuze te motiveren. Helaas kan dat niet gebeuren. Op basis van de (niet erg omvangrijke) literatuur op dit gebied, neig ik tot de mening, dat redenen van theoretische consistentie zowel als empirische gegevens de profit-squeeze-theorie het best voor de dag laten komen. Ik verwijs in dit verband naar de artikelen van Thomas Weiskopf en Philippe van Parijs in het *Cambridge Journal of Economics* van 1979 respectievelijk de *Review of Radical Political Economics* van 1980.⁷⁵

Uit de tot nu toe gepresenteerde overwegingen trek ik een aantal subjectieve konklusies.

1. De theoretische grondslag van de alternatieve economische programma's lijkt me tamelijk onrealistisch, in zoverre als daarin onderkonsumptionistische gedachten de doorslag geven.
2. Het marxistische karakter van de onder 1 bedoelde theoretische grondslag lijkt me twijfelachtig, omdat het mijns inziens moeilijk te rijmen valt met de boven genoemde kenmerken, die de marxistische van de keynesiaanse theorie moeten scheiden.
3. Als de realiteit een fundamentele tegenstelling tussen arbeidersklasse en kapitalisten laat zien, zoals dat op het vlak van de crisisbestrijding door de andere marxistische varianten gesuggereerd wordt, dan heeft dat consequenties voor de manier, waarop men moet aankijken tegen de adviezen van deskundigen inzake crisisbestrijding. Gewild of ongewild kiezen ook zij partij, via de effecten die de tevens voorgestelde maatregelen bijvoorbeeld op winsten en lonen moeten hebben.⁷⁶
4. Voor marxisten zijn er volgens mij andere invalshoeken respectievelijk aandachtsgebieden, waarop hun activiteiten zich

75. Zie Weiskopf, a.w. en Van Parijs, Ph., 'The Falling-Rate-of-Profit Theory of Crisis: A Rational Reconstruction by Way of Obituary', in: *Review of Radical Political Economics* 12/1980, pp. 1-16.

76. Het is me niet te doen om een aanval op de integriteit of de goede bedoelingen van 'officiële adviseurs'. Toch lijkt me alleen al het proces van hun selectie geenszins toevallig. In officiële advieskolleges in Nederland, Groot-Brittannië of West-Duitsland

tref je nauwelijks marxisten of zelfs linkse keynesianen aan — als zij al via academische carrières een status als deskundige hebben kunnen verwerven. Vaak krijgt men ook de indruk dat adviezen eerder het door de overheid uitgestippelde beleid volgen en dit wetenschappelijk legitimeren dan dat de wetenschappers een voortrekkersfunctie vervullen. Gezien deze mechanismen lijkt het me weinig zinvol, zich zelf tot adviseur te benoemen.

zouden kunnen richten:

- de marxistische krisistheorie verkeert geenszins in een bevredigende toestand. Er zijn tal van onopgeloste problemen, een gebrek aan een exacte benadering van vraagstukken die voor modelmatige benadering vatbaar zijn, en verhoudingsgewijs weinig empirisch onderzoek;
- ten opzichte van het gevoerde economisch beleid zouden marxisten op de eerste plaats hun kritisch vermogen moeten waarmaken. Met name zou aangetoond moeten worden, welke *feitelijke* doelstellingen en restricties het officiële beleid bepalen, hoe de verdeling van baten en lasten van de bediscussieerde maatregelen eruit zal zien en welke 'onvermijdelijke offers' in feite wel te vermijden zijn;⁷⁷
- marxisten zouden voorts hun creativiteit kunnen richten op de ondersteuning met argumenten en het ontwikkelen van verzetsstrategieën van vakbonden, 'nieuwe sociale bewegingen' en ondergeprivilegieerden;⁷⁸
- het marxistische denken hoeft zich niet te laten inkapselen in het kader van een systeemkonform beleid, maar mag best overgaan tot strategieën die moeten voeren naar een socialistische samenleving en dus systeemoverstijgend zijn. Juist omdat het reëel bestaande socialisme à la Oost-Europa weinig aantrekkingskracht vermag uit te oefenen, is een gefundeerde kritiek daarop uitermate belangrijk. De ontwikkeling van een funktionerend en acceptabel model van het socialisme en van strategische concepten tot verwezenlijking daarvan lijkt mij bij uitstek een taak voor marxistische intellectuelen. Eén onderdeel hiervan zou de ontwikkeling van een echte 'alternatieve economische politiek' moeten zijn.

---

77. Op dit punt is trouwens in de alternatieve programma's wel iets gepresteerd, ook al wordt er bijvoorbeeld in *Economisch beleid uit de klem* mijns inziens ten onrechte gesuggereerd, dat de overheid zich slechts vergist bij het afwegen van doeleinden dan wel slechte theoretici als adviseurs benoemt.

78. Daarbij zou een zekere wederzijdse onafhankelijkheid bewaard moeten blijven. Het streven van linkse intellectuelen naar een dominante invloed ten opzichte van bijvoorbeeld de vakbeweging is net zo verkeerd als een kritiekloze, onvoorwaardelijke ondersteuning.